

Terveyskeskuspäivystys keskittyy ja vähenee

Lähtökohdat Perusterveydenhuollon päivystysjärjestelyt ovat viime vuosina olleet murroksen kourissa. Palvelutuotannon tehostamiseksi kunnat ovat tiivistäneet yhteistyötä muiden kunnallisten ja yksityisten palveluntuottajien kanssa.

Menetelmät Päivystysjärjestelyistä saatiin tietoa terveyskeskusten johtaville lääkäreille tehdystä postikyselystä. Vastauksena saatiin tiedot kaikkien terveyskeskusten lääkäritilanteesta 5.10.2005. Lääkärien päivystykseen osallistumista tarkasteltiin vuosien 2002 ja 2004 Lääkärikyselyn aineistojen valossa.

Tulokset 70 prosenttia terveyskeskusten lääkäreistä osallistuu päivystykseen. Suurimmalla osalla päivystys on osavuorokautista. Yhä harvempi terveyskeskus hoitaa päivystyksensä itsenäisesti omin voimin.

Päätelmät Terveyskeskuspäivystyksen keskittyminen ja väheneminen voidaan nähdä myönteisenä kehityksenä, jos väestövastuujärjestelmä saadaan toimimaan laadukkaasti. Kun potilaat pääsevät päiväaikana nopeasti hoitoon, vähenee tarve hakeutua päivystykseen. Henkeä tai terveyttä vakavasti uhkaavissa sairaustapauksissa ei terveyskeskus olekaan oikea hoitopaikka. Päivystysvelvoitteen keveneminen lisännee omalääkärien työn houkuttelevuutta ja kun terveyskeskusten lääkäri- ja hoitajajoukko on riittävä, voidaan väestövastuujärjestelmä saada toimimaan tehokkaasti.

Perusterveydenhuollon päivystysjärjestelyt ovat viime vuosina olleet murroksen kourissa. Kehittämistoimenpiteiden punaisena lankana ovat olleet hoidon saatavuuden turvaaminen kansallisen terveyshankkeen asettamien tavoitteiden mukaisesti sekä erityisesti kuntien säästöjen saaminen päivystystä rationalisoimalla. Palvelutuotannon tehostamiseksi kunnat ovat tiivistäneet yhteistyötä muiden kunnallisten ja yksityisten palveluntuottajien kanssa.

Viime vuosina yksityisten palveluntuottajien merkitys perusterveydenhuollossa on kasvanut. Vuoden 2005 loka-kuussa lähes joka kymmenettä terveyskeskuslääkäriin virkaa tai tointa hoiti työvoimaa välittävän yrityksen lääkäri (1). Aikaisemmin yksityisten yritysten välittämät lääkärit hoitivat lähinnä terveyskeskusten päivystyksiä, mutta nykyään jo noin puolet vuokralääkärinä tehdystä työstä tehdään päiväaikana. Tämä viittaa henkilöstövuokrauksen vakiintumiseen ja laajentumiseen osaksi koko terveydenhuoltojärjestelmää (2).

Päivystystoimintaa on keskitetty yhä suurempiin yksiköihin, ja perusterveydenhuollon päivystys järjestetään yhä useammin jossain muualla kuin oman terveyskeskuksen tiloissa. Vuonna 2002 vain 17 prosenttia terveyskeskuksista järjesti ympärivuorokautisen päivystyksen itse siten, että omat lääkärit osallistuivat päivystämiseen. Kahdessa kolmesta terveyskeskuksesta päivystys ostettiin kunnalliselta sairaalalta tai toiselta terveyskeskuksesta (3).

Päivystykseen osallistuminen on perinteisesti ollut keskeinen osa terveyskeskuksessa työskentelevän lääkärin työtä. Lääkärien päivystyshalukkuus on kuitenkin viime vuosina vähentynyt selvästi. Tämä korostuu erityisesti pääkaupunkiseudulla ja muissa suurissa keskuksissa, joissa päivystyksiä rasittavat erilaiset päihde- ja huumeongelmaiset potilaat sekä sijoituspaikkaa kaipaavat vanhukset. Päivystystyön sisältö on myös muuttunut aiempaa raskaammaksi (3).

Terveyskeskuspäivystysten keskittäminen sairaaloiden tiloihin ja päivystysten hoitaminen ostopalveluna on vähen-

tänyt terveyskeskusten virkalääkärien päivystysfrekvenssiä. Pääsääntöisesti terveyskeskuslääkäriin päivystysvelvollisuus tarkoittaa osavuorokautiseen päivystyksen osallistumista. Vuonna 2002 terveyskeskusten lääkäreistä joka neljännen lääkärin työhön ei sisällynyt lainkaan päivystämistä. Ympäri- vuorokautisesti päivystävien osuus oli 31 prosenttia. Suurin osa päivystykseen osallistuvista lääkäreistä päivysti 1-2 kertaa kuukaudessa. Noin joka viidennellä lääkärillä päivystyksiä oli vähintään neljä kertaa kuukaudessa (4).

Artikkelissa tarkastellaan perusterveydenhuollon päivystystä kahdesta eri näkökulmasta. Ensisijaisesti tutkitaan sitä, kuinka suuri osuus terveyskeskuksista edelleen järjestää arki- ja viikonloppupäivystykset omana toimintana tai seutukunnallisena yhteistyönä muiden terveyskeskusten kanssa, ja kuinka moni kunta hankkii päivystyspalvelut joko muilta kunnallisilta palveluntuottajilta tai yksityisiltä toimijoilta (yritykset ja yksityiset ammatinharjoittajat).

Lisäksi selvitetään terveyskeskusten lääkäreiden päivystyksen osallistumista ja siinä tapahtuneita muutoksia vuosien 2002 ja 2004 välisenä aikana.

Aineisto ja menetelmät

Päivystysjärjestelyitä koskevat analyysit perustuvat terveyskeskusten johtaville lääkäreille tehtyyn kyselytutkimukseen. Tiedot kerättiin postikyselyllä ja tutkimusajankohtana oli 5.10.2005. Kyselyssä tiedusteltiin terveyskeskusten johtavilta lääkäreiltä terveyskeskusten lääkäritilannetta, hoitamatta olevien virkojen määrää sekä ostopalvelutoiminnan laajuutta päiväaikaisen työn osalta. Näiltä osin tulokset on raportoitu aiemmin. Samassa artikkelissa on kuvattu tarkemmin myös tiedonkeruun yksityiskohtia (1).

Johtavia lääkäreitä pyydettiin ilmoittamaan, onko päivystys järjestetty oman terveyskeskuksen tiloissa omien lääkäreiden toimesta, seutukunnallisena yhteistyönä naapurikuntien terveyskeskusten kanssa tai ostopalveluna. Päivystyksen järjestämistä ostopalveluna pyydettiin erittelemään vielä sen mukaan, onko palvelut hankittu toiselta kunnalta (sairaala tai terveyskeskus), yksityiseltä lääkäripalveluja tarjoavalta yritykseltä tai ammatinharjoittajalta. Kyselylomakkeella tiedusteltiin päivystysjärjestelyistä erikseen arki- (ilta- ja yö-) sekä viikonloppupäivystysten (päivä-, ilt- ja yöpäivystys) osalta. Lisäksi kysyttiin terveyskeskuksen omien lääkäreiden osallistumisesta päivystykseen säännöllisen työajan ulkopuolella.

Tutkimuksessa oli mukana kaikkiaan 251 terveyskeskusta, joista 71 oli kuntayhtymän terveyskeskuksia ja loput yhden kunnan terveyskeskuksia. Vastaukset saatiin kaikista tutkimuksen kohteena olleista terveyskeskuksista. Terveyskeskukset luokiteltiin koon mukaan kolmeen ryhmään: pieniin, keskisuuriin ja suuriin terveyskeskuksiin. Pienissä terveyskeskuksissa oli korkeintaan viisi lääkärin virkaa, keskisuurissa 6–15 ja suurissa tätä enemmän. Lisäksi vertailtiin väestövastuujärjestelmässä olevien terveyskeskusten päivystysjärjestelyjä muihin terveyskeskuksiin.

Terveyskeskuslääkärien päivystykseen osallistumista analysoitiin vuoden 2004 maaliskuussa tehdyn Lääkärikyselyn perusteella. Kyselyn kohdejoukkona olivat kaikki Suomessa asuvat työikäiset lääkärit. Päätoimisesti terveyskeskuksissa toimi kaikkiaan 3 443 lääkärinä, joista 2 559 vastasi päivystystä koskeviin kysymyksiin. Koko kyselyn vastausprosentti oli 81,6.

Tulokset

Päivystykseen osallistuminen

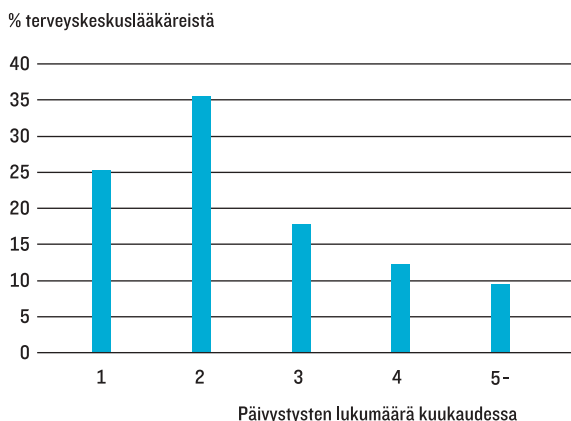
Maaliskuussa 2004 terveyskeskusten lääkäreistä 70 prosenttia ilmoitti työhönsä sisältyvän päivystämistä. Suurimmalla osalla (79 %) se oli osavuorokautista, mutta joka viidennen lääkärin työ sisälsi myös ympärivuorokautista eli illasta aamuun päivystämistä. Terveyskeskuslääkärien päivystykseen osallistuminen on vähentynyt vuodesta 2002, jolloin vain joka neljännen lääkärin työhön ei sisällynyt lainkaan päivystämistä. Vuonna 2002 myös ympärivuorokautisesti päivystävien osuus oli suurempi, 31 prosenttia.

Joka neljännellä terveyskeskuksen päivystävällä lääkärillä

Kuvio 1.

Päivystykseen osallistuvien terveyskeskuslääkärien päivystyskertojen lukumäärä kuukaudessa

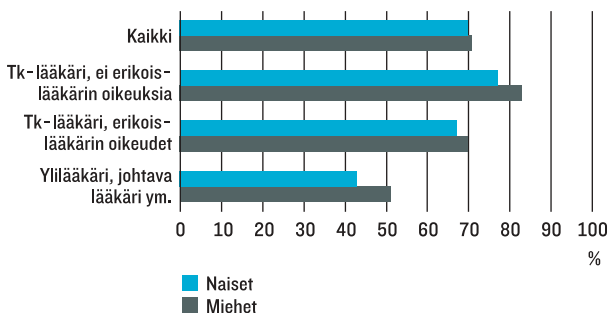
Lähde: Lääkärikysely 2004

Kuvio 2.

Päivystykseen osallistuvien lääkäreiden osuudet (%) nimikkeen ja sukupuolen mukaan

Lähde: Lääkärikysely 2004

oli keskimäärin vain yksi päivystyskertta kuukaudessa. Joka kolmas lääkäri päivysti kaksi kertaa kuukaudessa. Joka kymmenennellä lääkäriellä päivystyskertoja oli vähintään viisi kuukaudessa. (kuvio 1)

Jatkotarkastelua varten terveyskeskusten lääkärit jaettiin työtehtävän ja erikoistumisvaiheen perusteella kolmeen ryhmään (kuvio 2). Terveyskeskusten ylilääkäreistä ja johtavista lääkäreistä noin joka toinen ilmoitti päivystävänsä. Tähän ryhmään kuuluivat myös apulaisylilääkäriin nimikkeellä työskentelevät lääkärit. Miehet osallistuivat kaikissa ryhmissä päivystykseen naisia useammin. Ylilääkäriin ryhmässä miehistä 51 prosenttia ja naisista 43 prosenttia ilmoitti päivystävänsä. Muissa ryhmissä sukupuolten väliset erot olivat pienemmät. Erikoislääkäriin oikeudet omaavista terveyskeskuslääkäreistä noin 70 prosenttia päivystää, kun vastaava osuus erikoistumattomista terveyskeskuslääkäreistä (myös eurolääkärit) oli noin 80 prosenttia.

Terveyskeskusten erilaiset päivystysjärjestelyt

Johtaville lääkäreille tehty kysely osoitti, että yhä harvempi terveyskeskus hoitaa päivystyksensä itsenäisesti omin voimin. 251 terveyskeskuksen joukossa oli enää vain kuusi sellaista, joissa omat lääkärit päivystivät kaikkina ajankohtina oman terveyskeskuksen toimitiloissa hoitaa vain oman terveyskeskuksen alueella asuvia potilaita.

Taulukossa 1 kuvataan arki-iltojen, arkiöiden sekä viikonloppuilta- ja yöpäivystyksen eri järjestämistapoja. Harvemmassa kuin joka toisessa terveyskeskuksessa arki-iltojen päi-

vystys hoidetaan omien lääkäreiden toimesta omassa terveyskeskuksessa. Noin joka neljännessä terveyskeskuksessa arki-iltojen päivystys on keskitetty johonkin naapurikuntien terveyskeskuksista. Lähes joka kolmas terveyskeskus ostaa arki-iltojen päivystyksen joko toiselta kunnalta tai sairaalalta tai käyttää yksityisen yrityksen välittämää työvoimaa.

Yleisimmin terveyskeskukset ostavat yöaikaisen arkipäivystyksen (yleensä klo 22–08) kunnalliselta sairaalalta tai toiselta terveyskeskukselta. Harvemmassa kuin joka kymmenennessä terveyskeskuksessa talon omat lääkärit hoitavat arkiyöpäivystyksen, siten että päivystys järjestetään oman terveyskeskuksen tiloissa. Noin 40 (17 %) johtavaa lääkäriä ilmoitti, että heidän terveyskeskuksessaan arkiöiden päivystys ostetaan yksityiseltä palveluntuottajalta.

Noin 40 prosenttia terveyskeskuksista ostaa viikonloppujen iltapäivystyksen yksityiseltä yritykseltä tai ammatinharjoittajalta. Joka neljäs terveyskeskus ostaa päivystysajan palvelut toiselta kunnalliselta palvelun tuottajalta ja yhtä suuri osuus hoitaa päivystyksen yhteistyössä toisten terveyskeskusten kanssa. Viikonloppuöiden osalta yleisin päivystyksen järjestämistapa on ostaa päivystys sairaalalta tai toiselta kunnalta. Tämä menettely on käytössä joka toisessa terveyskeskuksessa. Viikonloppuöisin joka neljännessä terveyskeskuksessa päivystävät yksityiset päivystäjät.

Erikokoisten terveyskeskusten tavoissa järjestää päivystyspalvelut on huomattavia eroja. Pienet, alle kuuden lääkärin terveyskeskukset järjestävät päivystyksen muita useammin seutukunnallisena yhteistyönä. Pienet terveyskeskukset jär-

Taulukko 1.

Terveyskeskusten päivystysjärjestelyt terveyskeskuksen koon mukaan

Eri järjestämistapojen %-osuudet	Terveyskeskuksen koko			
	Pieni (N=94)	Keskisuuri (N=93)	Suuri (N=64)	Kaikki (N=251)
Arki-ilta				
Omassa tk:ssa omien lääkäreiden toimesta	15	55	69	43
Yhdessä toisten terveyskeskusten kanssa	43	22	11	27
Ostetaan sairaalalta tai toiselta tk:lta	35	5	2	16
Ostetaan yksityiseltä yritykseltä tai ammatinharjoittajalta	7	18	19	14
Yhteensä	100	100	100	100
Arkiyö				
Omassa tk:ssa omien lääkäreiden toimesta	1	10	17	8
Yhdessä toisten terveyskeskusten kanssa	25	23	17	22
Ostetaan sairaalalta tai toiselta tk:lta	66	44	47	53
Ostetaan yksityiseltä yritykseltä tai ammatinharjoittajalta	9	24	19	17
Yhteensä	100	100	100	100
Viikonloppuilta				
Omassa tk:ssa omien lääkäreiden toimesta	1	12	34	14
Yhdessä toisten terveyskeskusten kanssa	39	24	9	26
Ostetaan sairaalalta tai toiselta tk:lta	46	15	3	24
Ostetaan yksityiseltä yritykseltä tai ammatinharjoittajalta	14	50	53	37
Yhteensä	100	100	100	100
Viikonloppuyö				
Omassa tk:ssa omien lääkäreiden toimesta	0	2	6	2
Yhdessä toisten terveyskeskusten kanssa	29	22	16	23
Ostetaan sairaalalta tai toiselta tk:lta	60	41	47	49
Ostetaan yksityiseltä yritykseltä tai ammatinharjoittajalta	12	36	31	26
Yhteensä	100	100	100	100

jestävät muita useammin päivystyksen sairaalan tiloissa. Sen sijaan suuremmat terveyskeskukset nojaavat päivystyksen järjestämisessä pieniä terveyskeskuksia useammin ostopalveluihin.

Vain 15 prosenttia pienistä terveyskeskuksista hoitaa arkipäivystyksen itsenäisesti. Vastaava osuus yli 15 lääkärin terveyskeskuksista oli noin 70 prosenttia. Arkiöinä ja viikonloppuina pienten terveyskeskusten päivystys järjestetään lähes poikkeuksetta muualla, useimmin alueen keskussairaalassa. Noin joka kymmenes pieni terveyskeskus käyttää yksityisiä palveluntuottajia arkiöiden ja viikonloppujen päivystyksen järjestämiseen. Suuremmissa terveyskeskuksissa ostopalvelujen käyttö on selvästi yleisempää. Esimerkiksi viikonloppuina joka kolmas keskisuuri tai suuri terveyskeskus ostaa yöpäivystyksen yksityiseltä palveluntuottajalta.

Tarkasteltaessa päivystyksen järjestämistä perusterveydenhuollon toimintamallin mukaan, voidaan todeta, että väestövastuullisissa terveyskeskuksissa yöaikaisesta päivystyksestä suurempi osuus ostetaan yksityiseltä sektorilta. Järjestely turvaa omien lääkärin paikallaolon tavallisena vastaanottoaikana. Esimerkiksi arkiöiden päivystyspalvelut joka neljäs omalääkärijärjestelmässä oleva terveyskeskus ostaa yksityiseltä palveluntuottajalta. Vastaava osuus muissa terveyskeskuksissa on 12 prosenttia (kuvio 3).

Pohdinta

Tutkimuksesta saadaan ajankohtaista ja luotettavaa tietoa terveyskeskusten päivystysjärjestelyistä ja lääkärin osallistumisesta päivystykseen Suomen terveyskeskuksissa.

Terveyskeskusten päivystystoiminta vähenee jatkuvasti. Muutos on ollut nopeaa, koska vielä 80-luvun lopulla terveyskeskuksen itsenäisyyden ja olemassaolon oikeutuksen kriteerinä pidettiin itse järjestettyä päivystystä. Tällä hetkellä vain muutama terveyskeskus järjestää itse ympärivuorokautisen päivystyksen.

Yksi tekijä päivystyksen vähenemisen taustalla on omalääkärijärjestelmän yleistymisen. Tällä hetkellä järjestelmä kattaa noin 70 prosenttia suomalaisista. Omalääkärimalliin siir-

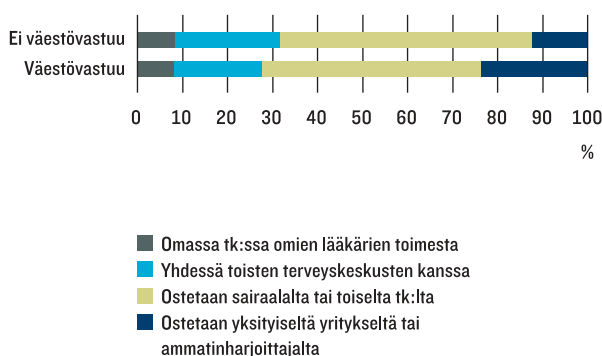
tyminen on vähentänyt päivystyksen tarvetta, sillä potilaita on pystytty hoitamaan tehokkaammin päiväaikaisen toiminnan puitteissa. Tämä on nähtävä hyväksyttävänä muutoksena, koska potilaat pääsevät lääkärin vastaanotolle hoitotakuun kriteerien mukaisessa määräajassa. Hyvin toimivassa omalääkärijärjestelmässä ei välttämättä tarvita lainkaan perusterveydenhuollon päivystystä. Potilaat, joiden hoitoa ei voida siirtää ilman hengenvaaraa tai merkittävää terveydelistä haittaa seuraavaan päivään, kuuluvat jo päivystyksen määritelmän mukaan erikoissairaanhoitoon.

Omalääkärijärjestelmän toimivuudessa on havaittu lähinnä työvoiman saatavuudesta ja työjärjestelyistä johtuvia ongelmia, jotka hankaloittavat terveyskeskuksen päiväaikaisen vastaanottotoiminnan järjestämistä. Päiväaikainen vastaanottotoiminta vaikeutuu, jos omalääkärit ovat paljon pois ja sijaisia ei käytetä tai niitä ei saada. Jos terveyskeskuksissa on vajausta lääkäri työvoimasta, päivystävien lääkärin on myös vaikea käyttää päivystysvapaita. Tämä vähentää osaltaan lääkärin päivystyshalukkuutta. Toisaalta varsinaisen omalääkäriin lyhytaikaisen poissaolon aikana potilaat eivät välttämättä edes halua mennä terveyskeskuksen muiden lääkärin vastaanotolle.

Tällä hetkellä tulisi paneutua erityisesti terveyskeskusten päiväaikaisen toiminnan tehostamiseen. Lääkärin työjärjestelyjä tulisi kehittää, jotta varsinaiselle vastaanottotoiminnalle jäisi riittävästi työaika. Terveyskeskuksen toimintaa tulisi myös tehostaa siten, että päivystyksessä hoidetaan vain päivystykseen kuuluvia potilaita. Usein väitetään, ettei ole väliä kuka hoitaa äkillisesti sairastuneen, tärkeintä on, että yleensä saa hoitoa. Tämä väite ei kuitenkaan kestä perusteellisempaa tarkastelua. Nykyisessä tilanteessa on nähtävissä niiden potilaiden lukumäärän kasvua, jotka käyttävät pääasiassa päivystyspalveluita ja käyvät jatkuvasti eri lääkärin vastaanotolla. Jos potilaita ei pystytty hoitamaan päiväaikaisen toiminnan puitteissa, ei päivystyksen siirtäminen muualle tai sen ulkoistaminen ratkaise ongelmaa. Mikäli päiväaikainen vastaanottotoiminta saadaan toimimaan laadukkaasti, voidaan muuksi ajaksi muodostaa laajoja päivystysalueita tai kokonaan ulkoistaa terveyskeskuksen päivystystoiminta.

Kuvio 3.

Arkiön päivystysjärjestelyt väestövastuullisissa ja muissa terveyskeskuksissa

Kirjallisuutta

- 1 Parmanne P, Vänskä J. Terveyskeskusten lääkäritilanne lokakuussa 2005. *Suom Lääkäril* 2005;49-50:5135-39.
- 2 Mäkitalo-Keinonen T, Virtanen P ym. Vuokralääkärit – keitä he ovat? *Suom Lääkäril* 2005;48:5007-10.
- 3 Suomen Lääkäriliitto. Lääkärikysely 2002, tilastoja.
- 4 Kangas M, Meretoja O, Murtonen M, Vanha-Kämpä O. Terveyskeskusten päivystys. *Suom Lääkäril* 2002;47:4837-39.

Mikko Kangas
Neuvottelupäällikkö
Suomen Lääkäriliitto

Jukka Vänskä
Tutkimuspäällikkö
Suomen Lääkäriliitto